

3-33

3418-р

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П.ДРАГОМАНОВА**

ЗАПОРОЖЕЦЬ Сергій Анатолійович

УДК 329.285 (18/19)

**АНАРХІЗМ ЯК ІДЕЙНО-ПОЛІТИЧНА ТЕЧІЯ:
СУТНІСТЬ, ПРОБЛЕМИ ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ**

23.00.01 – теорія та історія політичної науки

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата політичних наук

Київ – 2012

8405

НБ НПУ ім. М.П. Драгоманова

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка.

Науковий керівник –

доктор філософських наук, професор
Хилько Микола Іванович,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
професор кафедри політології.

Офіційні опоненти:

доктор політичних наук, професор
Побочий Іван Андрійович,
Національна металургійна академія України,
завідувач кафедри соціології та політології;

кандидат історичних наук, доцент
Жиленкова Ірина Миколаївна,
Національний педагогічний
університет імені М.П. Драгоманова,
доцент кафедри історії та етнополітики.

Захист відбудеться “25” червня 2012 року о 13⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.12 у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова, 01601, Київ-30, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ – 30, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розіслано “23” травня 2012 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

М.А. Остапенко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження проблем анархізму як політичної течії, пов'язана з необхідністю звернення до аналізу тих політичних ідеологій, що не отримали належного висвітлення в попередні роки. Розгляд даної проблеми актуальний для українського суспільства, особливо в теперішній час, коли в країні відбуваються кардинальні зміни у сферах суспільного життя, здійснюється перехід українського суспільства від однієї моделі політичної системи до іншої. У цей час виникає необхідність перегляду застарілих норм взаємовідносин між державою, суспільством та особою. До нового пошуку спонукають неординарні концепції, доктрини, теорії, які б дозволили розвивати нестандартні підходи до прийняття різних політичних рішень. За таких міркувань вивчення анархізму представляє значний інтерес, як в теоретичному, так і в практичному сенсі.

Анархізм ставить перед собою мету досягти найвищої свободи для людини. В основі його вчення закладені ідеї збереження природної свободи особистості та визначення реальних шляхів досягнення її незалежності. Анархісти пропонують реорганізацію влади таким чином, щоб вона із засобу "придушення" свободи стала засобом її досягнення і захисту. Такі положення теоретиків наближують це вчення до сьогоденних очікувань та сподівань українських громадян – отримати гарантії від державної влади, які б забезпечували захист їх прав та свобод.

У документах і довідковій літературі минулого століття анархізм часто характеризувався як дрібнобуржуазне, волонтаристське, утопічне вчення, що не містить у собі нічого суттєвого, окрім пропагандистських загальних висловів про знищення державної влади. В енциклопедичних виданнях наших днів анархізм, як і раніше, розглядається як вчення, основними принципами якого є заперечення державності та її форм влади, що в заміні пропонує створити добровільні асоціації громадян у вигляді трудових федерацій. Більше того, не визнаючою до теперішнього часу залишається сама ідея анархізму, трактується як безвладдя і хаос. Все це впливає на смислове сприйняття ідей анархізму, роблячи їх часом заплутаними і незрозумілими.

У дослідженні ідейно-політичної течії анархізму, починаючи з XIX століття, залишилося безліч невирішених проблем. Анархізм включає в себе напрями, що роблять складним його визначення сутності та ідеалу. Дослідження даної проблеми ускладнене ще й тим, що сам процес переосмислення теорії анархізму, пояснюється суперечливими поглядами між основоположниками течії. На початку XXI століття зріс потік наукових розробок, в яких переглядаються теоретичні засади концепцій. Аналіз анархічної думки в якійсь мірі розпочинається заново. При використанні навіть простих висновків сучасної науки, можна зазначити, що минуле та майбутнє влаштовані значно складніше, ніж представляли це видатні теоретики анархізму. Саме тому проблема анархізму залишається науково значимою.

Незважаючи на те, що анархізм є достатньо вживаним поняттям сучасної політичної науки, водночас, існують певні розбіжності думок до визначення його сутності. Нерідко зустрічаються різноманітні трактування, які базуються на різних неординарних підходах. Недостатньо вивченими лишаються наукові проблеми щодо формування та перспектив розвитку анархізму як ідейно-політичної течії. Особливо це стосується розробки методології основ дослідження течії анархізму, виявлення чинників формування, аналізу особливостей структури та обґрунтування напрямів та тенденцій в умовах докорінних суспільно-політичних змін. Зазначені обставини сприяли вибору теми дисертаційної роботи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Загальний напрям дисертаційного дослідження пов'язаний з плановими та науковими програмами комплексної науково-дослідної теми “Модернізація суспільного розвитку України в умовах світових процесів глобалізації” та науково-дослідної теми філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка “Філософсько-світоглядні та політологічні аспекти гуманітарного розвитку сучасного суспільства” (06БФ041-01).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є обґрунтування теоретико-методологічних засад, місця та ролі анархізму як ідейно-політичної течії в житті суспільства. Досягнення поставленої мети передбачає виконання наступних завдань:

- проаналізувати теоретико-методологічні основи дослідження сутності анархізму та визначити його місце в історії політичної теорії і сучасної політичної науки;

- виокремити основні напрями анархізму, їх ідейно-політичні витoki в еволюції класичного та посткласичного періодів;

- розкрити погляди класиків західноєвропейського анархізму в XIX столітті;

- розглянути формування ідейно-теоретичного підґрунтя анархізму представниками російської суспільно-політичної думки;

- окреслити передумови виникнення та розповсюдження анархістських політичних ідей в Україні на початку XX століття;

- дослідити основні тенденції розвитку сучасних течій анархізму.

Об'єктом дослідження є ідейно-політичні течії в історії та теорії політичної науки.

Предметом дослідження є особливості формування анархізму як ідейно-політичної течії, її сутність, проблеми, еволюція, тенденції розвитку в умовах динаміки суспільно-політичних змін.

Методи дослідження. Відповідно до цілей і завдань, теоретико-методологічною основою дисертаційного дослідження є загальнофілософські, загальнонаукові та спеціально-наукові методи пізнання, що відображають постановку проблем та сприяють їх вирішенню. Дослідження базувалось на основних принципах сучасного наукового пізнання – науковості, об'єктивності,

історизму, розвитку, єдності теорії та практики. Воно проведено з використанням таких методів, як діалектичний, метод структурно-функціонального аналізу, компаративний метод, комплексний метод, методи герменевтики та системного аналізу.

Історико-хронологічний метод дозволив розглянути генезис та історичний простір течії анархізму. *Конкретно-історичний* метод був використаний при визначенні ідейно-політичних підходів, що були розвинуті та обґрунтовані у вченнях теоретиків анархізму, в контексті своєї епохи. На основі *інституціонального* методу розглядався ідеал майбутнього бездержавного устрою в теоріях мислителів як сукупність нових суспільних інститутів. *Логіко-теоретичний* метод дозволив охарактеризувати різні проекти анархічного вчення. *Прогностичний* метод дозволив виявити деякі фактори, цикли, тенденції розвитку еволюції анархізму. Пошуку дослідження сприяли принципи науковості, цілісності та соціальної зумовленості. Теоретичні висновки будувались на інтерпретації фактичного матеріалу та систематизації наявних аналітичних здобутків, переважно науковців України, Росії та європейських країн.

Наукова новизна одержаних результатів. У дисертаційному дослідженні одержані нові результати, які полягають у розробці теоретико-методологічних підходів до аналізу анархізму. Дисертація висвітлює узагальнену оцінку ефективності теорії анархізму як ідеології, так і суспільно-політичного руху.

Уперше:

- проведено комплексне дослідження анархізму, зокрема акцентовано увагу на розгляді його як ідейно-політичної течії. Запропоновано авторське бачення даної течії, як такої, що прагне організувати суспільство на принципах вільного договору та самоорганізації без посередництва держави або політичної влади. Анархізм виступає проти різних форм ієрархії та авторитаризму, що експлуатують і створюють соціальну нерівність між людьми. Теоретична побудова анархічного суспільства не є дезорганізацією, а є спробою організуватися на невіддільних відносинах людей, які б керувалися особистими цінностями;

- проаналізовано еволюційну класифікацію напрямів анархізму в XIX-XX століттях. Проведено інтегральну оцінку ідейно-політичних течій (напрямів) анархізму, що мають подібні специфічні особливості в теоретичних підходах, структурах, генетичних зв'язках у класичному та посткласичному періодах. Показано відмінності напрямів, що проявляються у вирішенні спільних цілей, зокрема в недостатній диференціації проміжних та кінцевих результатів теоретиків щодо майбутнього бездержавного суспільства. Кожний із напрямів пропонує своє бачення проблеми свободи та особи, яке розглядається в якості найважливішого предмета та мети всієї ідейно-політичної течії анархізму. Крім того, встановлено, що в класичний та посткласичний періоди анархічні теорії пристосувалися до напруженої обстановки у суспільстві, синтезувавши різні положення анархічної теорії в кінці XIX на початку XX століття.

Удосконалено:

– підґрунтя досліджень західноєвропейської анархічної традиції в якості теоретичного постулату, що проголосує радикальне або еволюційне досягнення абсолютної свободи особистості, її матеріальне та духовне всевладдя. На цій основі виокремлено ознаки та критерії протистояння анархізму проти інституційно-владних форм, що стримують індивідуальну свободу. В розгляді наукових праць теоретиків анархізму показано критичну оцінку тенденцій державного устрою та пов'язаного з ним “буржуазного” суспільства, що поневолює та пригнічує людську гідність і цінність людської особистості. Вказано невідчужуваність суверенітету особи, ідеї про нерозривні зв'язки, що існують між свободою і рівністю, між особистим і загальним початком у майбутньому анархічному суспільстві;

– розуміння про концептуальні засади ідейно-теоретичних витоків російського анархізму. З'ясовано рівень усвідомлення визначальної ролі мислителів щодо майбутнього політичної влади, яка не повинна бути представлена у вигляді бюрократичної корпорації чиновників та формуватися “зверху” державними органами, а має створюватися “знизу” на основі громадської волі; політичне управління повинно здійснюватися через федеральну колективну систему, засновану на вільній асоціації самоврядування, децентралізації, автономних територіальних центрах. Організації не повинні будуватися за ієрархічним принципом, вони мають створюватися на співпраці між людьми, безпосередньо керуватися своїми власними справами.

Набули подальшого розвитку:

– питання про ідейно-політичні погляди анархістів в Україні на початку ХХ століття, що будувалися на анархістських традиціях. Показано, що махновському рухові імпонувала анархістська ідеологія, а також орієнтація на особисту свободу, альтруїстичні дії кожної окремої людини, що дозволили б знищити насильство, яке є основою усіх форм держави. З'ясовано, що анархістська політична ідеологія та практика характеризується серйозним коригуванням стратегії, пошуком шляхів подолання локальності революційного процесу, піднесенням анархо-комуністичних ідей, перенесенням центру тяжіння внутрішньої політики на рівень підвищення культури населення України. Домінуючою тенденцією руху було прагнення сформувати робітничий контроль, добровільну кооперацію, самоврядування колективів і робочих організацій, прямий товарообмін між промисловістю і сільським господарством;

– положення про особливості розвитку сучасних позицій течії анархізму в контексті ідеології лібертаризму. Доведено, що сучасний анархізм розвивається в переосмисленні багатьох теоретичних положень шляхом внесення до них нових теоретичних ідейно-політичних програм. Еволюція анархізму відбувається у формі масової появи нечисленних лібертарних об'єднаннях. Показано, що майбутній лібертарний рух матиме розвиток, а саме: анархізм завжди, як ідейно-політична

течія, привертатиме увагу людей до тих пір, поки існуватиме держава як суспільно-політичний інститут; лібертарний рух сприятиме дотриманню своїх незмінних позицій, застосовуватиме агітаційно-пропагандистські позапарламентські методи; під час соціально-політичної кризи анархізм може виступити революційною рушійною силою.

Практичне значення одержаних результатів дисертаційного дослідження полягає в тому, що сформульовані основні теоретичні положення та висновки роботи є певним внеском у подальшу розробку та поглиблення теоретичного осмислення проблем анархізму як ідейно-політичної течії для життя суспільства з огляду на суттєві зміни у світі, що відбулися в XIX-XX століттях. Це дає можливість конкретизувати ідейні положення анархізму, що на основі аналізу вимагають комплексного і міждисциплінарного вивчення, а відтак мають і придатну у практичній діяльності форму для врахування під час розробки національних та зовнішньополітичних концептуальних положень.

Матеріали дисертаційного дослідження можуть бути використані при проведенні подальших наукових досліджень з проблематики анархізму, що сприятимуть постановці оптимального для України рішення в розбудові демократичного суспільства. Отримані результати можуть бути використані як основа для подальших досліджень у сфері сучасного політичного процесу, політичної теорії та історії політичної науки. Висновки й рекомендації можуть бути використані в навчальному процесі вищих навчальних закладах при складанні курсів і програм з політології, теорії політики та історії політичних вчень.

Апробація результатів дослідження. Основні положення й результати дисертаційного дослідження були обговорені на методологічних семінарах і засіданнях кафедри політології філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доповідях і виступах на міжнародних і всеукраїнських наукових та науково-практичних конференціях, а саме: Міжнародній науковій конференції “Дні науки філософського факультету – 2010” (Київ, 2010); IX Міжнародній науково-практичній конференції студентів, аспірантів та молодих вчених “Шевченківська весна” (Київ, 2011); Міжнародній науковій конференції “Дні науки філософського факультету – 2011” (Київ, 2011); Всеукраїнській громадській організації “Асоціація правознавців Феміда”: Міжнародній науковій конференції “Осінні наукові читання – 2010” (Київ, 2010); Міжнародній науково-практичній конференції у Східноукраїнському національному університеті імені Володимира Даля: “Релігія, релігійність, філософія та гуманітарні знання у сучасному інформаційному просторі: національний та інтернаціональний аспект” (Луганськ, 2010); Всеукраїнській науковій конференції у Дніпропетровському національному університеті імені Олеся Гончара: “Досягнення соціально-гуманітарних наук в сучасній Україні” (Дніпропетровськ, 2011).

Публікації. За результатами дослідження опубліковано 12 праць, з них – 4 у фахових виданнях з політичних наук, 6 – у тезах наукових конференцій.

Структура дисертації. Мета та завдання дослідження, логіка реалізації пізнавальної концепції визначили структуру дисертації, що складається із вступу, трьох розділів, поділених на шість підрозділів, висновків і списку використаних джерел, що включає 243 найменування. Повний обсяг роботи становить 212 сторінок, основна частина дисертації 193 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **“Вступі”** обґрунтовується актуальність теми дисертаційної роботи, аналізується ступінь розробленості проблеми та виокремлюються нові аспекти та проблеми, які будуть розглянуті, формулюється мета і задачі дослідження, визначається його об’єкт, предмет, методологічна база, розкривається наукова новизна положень, що виносяться на захист, з’ясовується теоретичне і практичне значення отриманих результатів, а також вказуються основні форми апробації результатів дисертаційного дослідження та фіксується структура роботи.

Розділ перший – “Теоретико-методологічні аспекти дослідження анархізму” – структуровано за двома підрозділами і присвячено загальним положенням сутності анархізму, розвитку його напрямів у суспільному житті.

У *підрозділі 1.1. – “Походження та сутність анархізму як ідейно-політичної течії”* – досліджено основні моменти прояву анархізму, його вплив на суспільство, а також відображено анархістські ідеї у працях класиків та науковців політичної думки. З’ясовано, що анархізм є ідейно-політичною течією, якій характерна не вимога негайної ліквідації будь-якої влади, а прагнення до максимально можливої свободи людей за рахунок звуження центральної влади до мінімуму. Ідея анархізму пропонує створити суспільство, в якому не вся влада, а тільки влада політична повністю відсутня або носить формальний характер. Анархізм пропонує побудувати суспільство на самоорганізації без посередництва держави або політичної влади. Дана течія має теоретичні орієнтири, що впливають на особистість та формують у ній індивідуальну самостійність не тільки для подолання значних перешкод на шляху до свободи, а й на встановленні солідарних, гуманістичних відносин між особистостями у вільному та справедливо влаштованому суспільстві на анархічних традиціях. Крім того, в еволюції політичних ідей анархізму, можна побачити крайню проекцію як лібералізму, так і соціалізму, а різні течії анархічної думки можуть поєднуватися з цими політичними вченнями залежно від того, як розставлені акценти.

Роздуми щодо сутності анархізму містяться у багатьох теоретичних доробках науковців та дослідників. До них віднесено представників західноєвропейської теоретичної думки М. Штірнера, Дж. Маккея (у розвитку

анархічного індивідуалізму), М. Неттлау (у сферах дослідження анархізму та соціалізму), В. Годвіна (у політичній філософії анархізму), П.Ж. Прудона (у побудові федералізму), Е. Реклю (у географічному напрямі анархізму), Б. Таккера (в ідеології індивідуального анархізму), Е. Малатеста (у поглядах анархічного комунізму). Значна увага приділена російським науковцям, які теоретично обґрунтували та доповнили своїми ідейними програмами витоки анархізму, а саме: П. Кропоткіну (обґрунтування біосоціологічного закону про взаємну допомогу), М. Бакуніну (ідеї бездержавного суспільства та колективної власності), О. Боровому (світогляд анархо-гуманізму), В. Белашу, П. Аршинову, В. Воліну (ідейно-політичні програми анархо-комунізму), М. Митрохіну, С. Ударцеву (політична та правова теорія анархізму), В. Пустарнакову. Досліджено з точки зору сучасного відображення течії анархізму праці російських науковців, які розкривають періоди радянської перебудови, а також розвиток напрямів анархізму на початку 90-х років ХХ століття. В сучасній політичній науці цій темі присвячені роботи О. Цветкова, Д. Рубльова, П. Рябова, О. Шубіна, В. Дамьє. Беруться до уваги сучасні напрями анархізму, їх походження, відмінність, прихильність з боку суспільства.

В українській політичній науці виокремлено декілька комплексних підходів аналізу присвячених специфіці функціонування ідейно-політичної течії анархізму. Зокрема, це дисертаційні дослідження О. Лебеденка, О. Бабічевої, В. Чопа, О. Хромової. Також використовувалися наукові праці Ф. Кирилюка, В. Солдатенка, В. Савченка, В. Волковинського, О. Тимкова, С. Семанова. Крім того, відіграють роль ряд публікацій, монографій та невеликих статей щодо аналізу теоретичних аспектів анархізму таких науковців як В. Верстюка, А. Тимошука, О. Скирди, М. Боровика, В. Іваненка, А. Голуба та ін.

На основі проведеного аналізу зазначається, що наведені тлумачення течії анархізму не розкривають повністю її багатогранну внутрішню сутність. Висловлюється припущення, що причина великої кількості тлумачень поняття “анархізму” криється в складній внутрішній будові течії, що розглядається, пов’язана зі схильністю багатьох авторів розкривати зміст анархізму, відштовхуючись від одного з компонентів її структури, а також залежить від впливу об’єктивних історичних обставин.

У підрозділі 1.2. – *“Ідейна еволюція анархізму та його відгалужень в умовах революційних суспільно-політичних змін”* – аналізуються різні підходи до розкриття сутності анархічних напрямів. Зокрема, обґрунтовується їх побудова та значимість у вирішенні ідейних цілей під час революційних суспільно-політичних змін.

Наголошується, що найбільш впливовим напрямом в анархізмі, з яким свого часу асоціювалася майбутня побудова бездержавного суспільства є анархічний комунізм. Для цього напрямку важливо, щоб власність на землю, природні ресурси

і засоби виробництва повинні бути поставлені під взаємний контроль місцевих громад, об'єднаних на федеральних началах для вирішення різноманітних завдань спільно з іншими громадами. Деякі анархісти поєднували анархічний комунізм із колективним анархізмом, а деякі вважали за доцільне розмежовувати ці дві течії, акцентуючи увагу на волі особи або сім'ї користуватися ресурсами, необхідними для життя, яке зовсім не означає право власності на засоби, що необхідні іншим. Вказується, що течія анархо-синдикалізму пропонує через "загальний страйк" експропріювати власників капіталу та, в свою чергу, забезпечити трудящим оволодіння промисловістю та управлінням. Анархо-синдикалісти прагнуть створити відносно ефективну функціонуючу демократичну систему управління. Виокремлено особливості традицій індивідуалістичного анархізму, одна з яких бере свій початок від "розумного егоїзму" німецького філософа Макса Штірнера, а інші – від ідей видатної плеяди американських мислителів ХІХ століття, що доводили, захищаючи свою власну автономію для загальної користі, об'єднуючись з іншими людьми, створюючи найбільш сприятливі умови для розвитку особистості.

У роботі досліджується еволюція етапів становлення анархічної теорії в політичній свідомості у класичному та посткласичному періодах. Визначається, що в результаті кризи класичного анархізму, яка вплинула багато в чому на практичну неспроможність анархістів, сталася свого роду "мутація" анархічної політичної свідомості, в результаті чого утворився посткласичний анархізм. Класичний і посткласичний анархізм, що історично змінили один одного, тісно взаємозв'язані. Вони певний час розвиваються паралельно, мають змістовну структурну, методологічну, генетичну, практико-політичну специфіку. Наголошується, що теоретичні положення класичного, а тим більше, посткласичного анархізму не в значній мірі протистояли негативним впливам існуючої влади, а спроби вирішувати завдання мирним і природнім шляхом, призвели до занепаду анархічної думки в ХХ столітті. Підкреслюється, що головним об'єктом заперечення анархізмом державної влади, повинен був стати вагомий важіль практичної та ідеологічної діяльності прибічників посткласичного анархізму, які, в свою чергу, виявилися неспроможними відстояти свої ідейно-політичні погляди на суспільство.

Розділ другий – "Провідні ідеї теоретиків західноєвропейського та російського анархізму в контексті розвитку світової політичної думки" – складається з двох підрозділів, присвячених дослідженню основних ідей класиків західноєвропейського та російського анархізму.

У підрозділі 2.1. – "Розвиток класичного західноєвропейського анархізму в ХІХ столітті (В. Годвін, М. Штірнер та П.Ж. Прудон)" – розглядаються ідейно-політичні, соціологічні та гносеологічні побудови західноєвропейського анархічного світогляду. Показано, що європейські мислителі формували ідеї про

абсолютно вільну особистість та її значення в суспільстві без влади над нею. Класики анархізму акцентують ідейно-політичні погляди на ідеальну державу, в якій вільна особистість і громадськість будуть взаємодіяти, а також взаємозбагачувати один одного.

Констатовано, що теоретики, полемізуючи один з одним, впадаючи в протилежні односторонні крайності, здійснюють так званий “розподіл праці” в розгляді представлених перед ними проблемах, пов'язаних із людиною. Їх платформою є детальна розробка анархічних ідей, створення вчення про вільне суспільство, що гармонійно поєднує інтереси осіб, які відкидають “казармову” регламентацію. Проявляється своєрідна політична розробка анархічних побудов особової проблематики, заперечення зовнішнього тиску на людину, критика держави та капіталістичного суспільства, що поневолює людську особистість. Відмічається невідчужуваність свободи і суверенітету особи, ідея про нерозривний зв'язок, існуючий між свободою і рівністю, між особистим і загальним початком у майбутньому анархічному суспільстві.

У підрозділі 2.2. – *“Формування ідейно-теоретичного підґрунтя анархізму представниками російської суспільно-політичної думки (М. Бакунін, П. Кропоткін та О. Боровий)”* – проаналізовано ідейно-теоретичні погляди російських мислителів, осмислено їх основні положення анархістських традицій в житті суспільства.

Обґрунтовано думку, що ідейно-політичні погляди родоначальників російського анархізму були радикальними за формою, але в більшій мірі конструктивними за змістом. Їх ідеї носили критичний характер, спрямований на руйнування старих політичних систем організації влади і управління. В їх теоретичних положеннях аналізуються досягнення загальних благ, внутрішній стан особистості, її свобода та інтереси, а також морально-етичні цінності, що властиві певному суспільству. Соціально-політична влада, на думку російських мислителів, спирається на силу волі особистості, колективу, суспільства, тому вона розглядалася ними як здатність впливати на окремо взятую особистість і групу людей за допомогою певного переконання. Політична влада державного управління спирається на економічну силу певних соціальних прошарків суспільства, вона розглядалася анархістами вже як можливість, дана не кожному, а тільки “обраним”, як привілейоване право “небагатьох”, що володіють автономними ресурсами влади (власність або капітал), що їй дозволяє управляти поведінкою та діяльністю “низів” суспільства за допомогою прийняття владного рішення. Держава для теоретиків російської анархічної думки є збройний опір, що застосовується проти громадськості. Державність походить від політичної бюрократії, яка одна має монополієне право на управління всім суспільством за допомогою наявних в її розпорядженні автономних ресурсів влади, спеціально створеного апарату примусу, засобів політичного та репресивного впливу.

Виявлено, що основоположники російського анархізму пропонували програмні ідеї, які були спрямовані не стільки на руйнування держави та ліквідації в ній політичної влади, скільки на їх переосмислення для громадянського суспільства. Цьому повинно було сприяти відновлення зв'язку між суспільством та державою, щоб остання стала відображенням волі для своїх громадян. Для цього необхідно реформувати було виборчу систему, перейти від адміністративно-територіального (авторитарного) до виробничо-територіального (демократичного) принципу організації влади. Теоретики анархізму бажали дати членам суспільства можливість не тільки голосувати (реалізовувати своє індивідуальне право), але й висувати своїх представників (висловлювати колективну волю) із числа тих людей, які їх оточують, живуть з ними і працюють, знають їхні потреби та інтереси. Стверджується, що головна мета анархістів полягала в зміні політичних відносин, в налагоджуванні кардинальних змін у взаєминах між людьми в різних сферах суспільства. Важливим було бажання перейти від силових і примусових заходів вирішення суспільних проблем до договірних, шляхом прийняття компромісних угод та пошуку спільного консенсусу. Для цього повинна панувати воля народу, а не окремих представників від держави.

Розділ третій – “Тенденції анархістської думки в XX-XXI століттях” – структуровано за двома підрозділами, і присвячено аналізу анархістських ідейно-політичних поглядів в Україні на початку XX століття та дослідженню сучасних течій анархізму.

У підрозділі 3.1. – “Поширення ідейно-політичних поглядів анархістів в Україні на початку XX століття” – проаналізовано спробу створити анархістами в Україні окрему республіку та впровадити в ній анархічне суспільство, що стало новим поштовхом до розвитку вільного демократичного управління. У тяжкій політичній обстановці, в якій опинилася Україна на початку XX століття, махновцям вдалося привернути до себе увагу мас населення та створити нове соціальне життя на принципах анархізму. В результаті такої неординарної політики виник своєрідний ринковий “соціалізм”, який задовольняв інтереси частини робітників і більшості селян. У цей період формувалася чітка ідейно-політична програма анархізму, яка була розрахована на загальнонаціональний масштаб революції. Сама ідеологія була заснована на анархо-комуністичних принципах із прагматичним досвідом лідерів руху. Але спроба Н.Махно побудувати суспільство без гноблення і деспотизму виявилася невдалою. Відмінною рисою ідейно-політичних поглядів Н. Махна, які вплинули на процес формування та подальший розвиток махновського руху, був своєрідний підхід до анархізму, що виразився у виборі методів та засобів для досягнення його ідеалу, які не зовсім відповідають класичному анархізму – стало характерною рисою політичної практики Н. Махна.

Товариський продуктообмін, побудований на ідеї анархо-комунізму, поєднувався зі стихійним ринковим товарообміном. Створення “вільних батальйонів” Повстанської армії були організовані на анархічних принципах добровільності, виборності та товариської самодисципліни. Анархічні комуні поєднувалися з індивідуальними селянськими господарствами. Та все ж, об'єктивні умови не дозволили анархістам Гуляй-Поля побудувати ні комунізму в економіці, ні анархізму в політичній сфері суспільного життя. Але сам факт устрою “вільних Рад”, став фактичним втіленням основ базисної селянської демократії, заснованої на самоврядуванні трудящих. В умовах остаточної перемоги над державою, в ході соціальної революції, ініціатива трудящих мас дозволила б приступити до побудови анархічного комунізму. Але здобути цю перемогу не вдалося.

Розвиток ідейно-політичних поглядів Н. Махно в еміграції, пов'язаний зі спробою теоретичного обґрунтування практики махновського руху. Залишаючись прихильником повстанства, як найбільш ефективного методу досягнення анархічного ідеалу, побудова “вільних Рад”, як найбільш придатної форми суспільного устрою, з урахуванням існуючих реалій, нейтралістських принципів анархістської організації, Н. Махно висуває нові тези, які б дозволи уникнути в майбутньому помилок, допущених під час революції. Він заявляє про необхідність створення анархістської організації партійного типу, підкреслює всю важливість створення в майбутньому єдиного революційного фронту. Всі теоретичні положення знайшли своє відображення в “Організаційній Платформі Загального Союзу анархістів”. “Платформісти” створили теоретичну базу для течії анархізму, що поєднує в собі нові ідеї та концепції, які не відповідають традиційній теорії класичного анархізму. Дана “Платформа” визначила новий хід процесу еволюції анархізму.

Підкреслено, що махновський рух не був малопомітним військовим епізодом у міжусобній війні, як стверджували радянські науковці. Завдяки ідейному керівництву гуляйпольських анархістів та розробленню ними політичних програм дій, повстанський рух в Україні, на чолі з Н. Махно, зіграв вирішальну роль у розвитку анархізму.

У підрозділі 3.2. – “Особливості розвитку сучасних течій анархізму” – визначаються та аналізуються особливості розвитку течій анархізму в умовах соціально-політичних змін наприкінці ХХ століття.

З'ясовано, що відродження анархічного руху наприкінці ХХ століття, відбувалось в переосмисленні багатьох теоретичних положень анархізму, шляхом внесення до них нових теорій. В цей період виникають нечисленні анархістські організації та групи у великих містах країн СНД. Постійно прагнучи до возз'єднання один з одним, вони швидко змінюють назви, об'єднуються, знову розколюються, а на початку ХХІ століття сконцентрувалися в декількох

лібертарних об'єднаннях. На теперішній час анархістські організації відстоюють агітаційно-пропагандистську позапарламентську дію.

Встановлено, що сучасна побудова анархічних ідейно-політичних поглядів залишається незмінною. Анархісти, як і колись, є противниками створення “анархічних партій”, заперечують партію як форму політичної організації. Вони до партійного життя ніколи не прагнули, обираючи для себе головними інструментами впливу на політичне життя профспілки або організації. Будь-який сучасний ідейно-політичний анархічний рух складають: а) люди; б) ідеологія, яка їх об'єднує; в) ресурси, якими вони володіють. Анархічний рух, висловлюється за кардинальні зміни в суспільстві, може заявити про себе в політиці будь-коли страйками, багатотисячними демонстраціями, “вибухом” громадянського протесту. Для того, щоб політична ідеологія анархістського руху існувала в сучасному суспільстві, повинно створитися середовище інтелектуалів, які б відмовились від кар'єри та подвійного життя.

Підсумовується, що відбувається формування нового анархістського середовища у світі, яке характеризується нерішучістю у прийнятті рішень. Реалізація ідей сучасного анархізму залежатиме: по-перше, від волі окремих особистостей, від того, наскільки вони захочуть та зможуть присвятити значну частину свого життя активізації анархістської альтернативи; по-друге, щоб рух повністю знову втілювався в політичне життя, необхідна дієва маса людей, світогляд яких сформований був на ідеях та цінностях анархізму.

ВИСНОВКИ

У **висновках** репрезентовано основні підсумки дослідження, які в узагальненому вигляді відображають його мету, завдання й новизну. Дисертація містить теоретичні узагальнення наукових положень і нове вирішення наукової проблеми, що виявляється в з'ясуванні місця та ролі анархізму як ідейно-політичної течії в житті суспільства. За результатами дослідження зроблено наступні висновки, що мають теоретичне й практичне значення.

1. З'ясовано, що анархізм можна розглядати як ідейно-політичну течію, що витісняє владу свободою, самоврядуванням, мораллю, складною системою людських відносин, які заперечують організоване насильство людини над людиною. Течія анархізму побудована на бездержавних засадах та складається з людей, які відстоюють свої цінності. Анархізм можна розуміти в декількох значеннях: як соціальне вчення зі своїм ідеалом суспільства, як філософський та політичний світогляд зі своєю системою цінностей, як субкультуру та рух із цілеспрямованою діяльністю. На противагу державі, анархізм пропонує вільне життя особисті, сильне суспільство без втручання держави. Політична трансформація ідейно-політичної течії анархізму відбувається під час кризових

періодів й охоплює всі сфери суспільства, крім того носить узагальнений характер. Такий процес відбувається у суспільстві, в якому соціальна система втрачає можливості впливу на політичну стабільність, поглинається в період нерівномірних взаємодій, коли стають відчутними внутрішні й зовнішні зміни. Анархізм протистоїть недемократичним методам влади (авторитарним або тоталітарним), пропонує запровадити нові форми організації суспільного життя на анархічних традиціях.

2. Проаналізувавши напрями анархізму, що впливають на соціально-політичне життя суспільства, варто відзначити, що при всій строкатості анархічних вчень, у соціально-політичному вжитку вони мають більше спільного, ніж у філософських підставах, хоча в течії анархізму відбувається жорсткий поділ між соціалістичними (комуністичним, колективістським та синдикалістським) і несціалістичними (індивідуалістичним) напрямками. Саме ці напрями розходяться в думках з питань про методи боротьби та конкретні форми майбутнього суспільства. Анархістів об'єднує безумовне заперечення держави, форм опіки над особистістю, а також затвердження самоцінності особистості як вищої світоглядної цінності та визнання свободи шляхом повалення самодержавства. Що стосується еволюції анархізму, то вона може перериватися, сповільнюватися в періоди соціальної стабілізації, політичних режимів, а також активізувати свій рух в періоди соціальних криз, революційних переворотів, радикальних реформ. При цьому, після відновлення нового циклу в суспільній свідомості еволюції анархізму, відбувається певне відродження основних елементів ідей колишнього етапу еволюції. В цей період розпочинається формування нових ідей, концепцій, програм, що відображають проблеми, специфічні для цього етапу. Класичний і посткласичний анархізм, еволюційно змінюють один одного, є взаємозалежними та деякий час розвиваються паралельно, мають змістовну, структурну, методологічну, генетичну, практико-політичну специфіку.

3. Висвітлено погляди європейських класиків анархізму, які відображали нерозривний зв'язок влади та експлуатації, як двох форм поневолення людської особистості. Встановлено прояв різнобічної і переконливої критики державного права, а також атрибутів держави (поліція, армія, тюремна та виховна система). Теоретики вказують на механізми маніпуляції особистостями за допомогою фікцій "виборів", представництва та парламентаризму. Заперечують централізм та ієрархічність, як основоположні принципи державності, а натомість пропонують замінити їх вільною громадськістю, заснованою на федералізмі, добровільному договорі та децентралізації суспільного життя, розробляють основи і принципи лібертарної соціології та етики. Визначено, що мислителі анархізму конкретно вказують на те, як держава калічить та розбещує особистість своїм вихованням, примусовим правом привчає її до рабства,

слухняності, несамостійності. Згідно з результатами дослідження можна підкреслити, що європейські мислителі анархізму є однодумцями у своїй критиці самовідчуження особистості, у запереченні всіх “матеріальних” та “ідеальних” покровителів. Теоретики у своїх працях значну увагу приділяли критиці революційного месіанства, вченню про партійну та класову диктатуру як спосіб побудови соціалістичного суспільства.

4. Досліджено погляди родоначальників російського анархізму, обґрунтовано, що висунуті ними ідеї були радикальними за формою, але в більшій своїй частині конструктивними за змістом. Більшість з них носили критичний характер, спрямований на руйнування старих політичних систем організації влади та управління. Ідеї теоретиків не позбавлені ідеалізації, адже вони розглядали владу не тільки у тому вигляді, в якому вона вже існує, але і в якому вона повинна бути. Головною метою анархістів є перегляд політичних відносин, більш глибокі й кардинальні зміни у взаєминах, що складаються між людьми в різних сферах суспільства. Найбільш важливим для російських теоретиків було уявлення про перехід від силових, примусових заходів вирішення суспільних проблем до договірних, шляхом прийняття компромісних угод і пошуку консенсусу. Крім того, ідеї родоначальників російського анархізму мають політико-прикладний характер, який орієнтується на їх застосування в російському суспільстві. Ними були не просто запозичені ідеї досягнення західної демократії, але й зроблена спроба критичного аналізу для їх пристосування до російських умов. Дослідження показало, що політична теорія російського анархізму є синтезованою моделлю політичної організації суспільства, в якій ідеї свободи, демократії, самоврядування, автономності тісно пов'язані з ідеями колективізму, спільності та стійкості політичної освіти.

5. Визначено, що поштовхом для створення окремої анархістської республіки 1917-21 рр. XX століття в Україні, сприяла бурхлива енергія політичного життя, безкомпромісність настроїв населення суспільства. Руйнувалася стара система влади, велася політична боротьба проти авторитарних та монархічних постулатів. У той період анархізм проголошував відмову від принципів партійності, централізму та політичної боротьби за владу. Впорядковуючи основні політичні реформи в соціальному й економічному житті суспільства, анархізм в Україні розвивався, не зважаючи на тиск із боку інших політичних сил. Характер ідейно-політичної течії анархізму в Україні є інтернаціональним, її політичний принцип боротьби полягає в цілковитій свободі. У деяких моментах він проявляється, як спосіб боротьби за національну свободу, що не суперечить анархічній теорії заперечення держави і влади. Український анархізм трактує ідею незалежності та самоврядування на основі своїх власних прав. Тому трудову федерацію, яку планував створити Н. Махно,

варто розглядати, як форму організації суспільства. А форму махновських “вільних Рад”, як спробу створити нову модель української держави.

6. Охарактеризовано підходи до сучасного розвитку течій анархізму. Визначено, що сучасний анархізм має опозиційну ідеологію та радикальну концепцію вирішення проблем. Політична діяльність сучасних анархічних напрямів формується на мітингах, демонстраціях та інших вуличних акціях протесту. На сьогоднішньому етапі ідейно-політична течія анархізму спрямовує свою діяльність на політичну владу, законодавство, екологію та ін. Для вдосконалення течії анархізму необхідно акцентувати увагу на соціально-орієнтовані напрями, в рамках яких повинен відбуватися взаємозв'язок з масами. Зв'язок деяких сучасних анархічних організацій з населенням суспільства фрагментарний, вони самодостатні, займаються своїми вузько-специфічними справами, не захоплюючи себе до соціального контексту.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Запорожець С.А. Анархо-комунізм у соціально-політичному житті / С.А. Запорожець // Політологічний вісник : зб. наук. праць. — К.: “ІНТАС”, 2010. — № 49. — С. 122-131.

2. Запорожець С.А. Маніфест анархічного світогляду Вільяма Годвіна / С.А. Запорожець // Вісник Севастопольського національного технічного університету : зб. наук. праць. — 2010. — Вип. 112: Серія: Політологія. — С. 18-23.

3. Запорожець С.А. П'єр Жозеф Прудон – самоідентифікація анархізму: розробка основних соціально-політичних ідей / С.А. Запорожець // Гілея: [наук. вісн.] : зб. наук. пр. / голов. ред. В. М. Вашкевич. — К.: ВІР УАН, 2011. — Вип. № 52. — С. 444-449.

4. Запорожець С.А. Анархізм: основні риси та визначення поняття / С.А. Запорожець // Вісник Київського національного університету. Серія: Філософія. Політологія. — К.: ВПЦ “Київський університет”, 2011. — Вип. № 104. — С. 46-49.

5. Запорожець С.А. Етапи еволюції теорії анархізму в класичному та посткласичному періоді / С.А. Запорожець // Релігієзнавство. Культурологія. Філософія : зб. наук. праць. — К.: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2010. — Вип. 24. — С. 129-137.

6. Запорожець С.А. Анархічний індивідуалізм свободи Макса Штірнера / С.А. Запорожець // Релігієзнавство. Культурологія. Філософія : зб. наук. праць. — К.: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2011. — Вип. 25. — С. 207-214.

7. Запорожець С.А. Останній бунтар свободи і проповідник ідей анархізму / С.А. Запорожець // Міжнародна наукова конференція “Осінні наукові

читання – 2010” : Збірка наукових праць за матеріалами. — К.: “Міранда”, 2010. — Том. 1. — С. 49-51.

8. Запорожець С.А. Базові принципи анархічної думки в політичному суспільстві / С.А. Запорожець // Міжнародна наукова конференція “Дні науки філософського факультету – 2011” : матеріали доповідей та виступів. — К.: ВПЦ “Київський університет”, 2011. — Ч. 8. — С. 16-19.

9. Запорожець С.А. Дефініція світоглядного сенсу анархізму / С.А. Запорожець // Міжнародна наукова конференція “Дні науки філософського факультету – 2010” : матеріали доповідей та виступів. — К.: ВПЦ “Київський університет”, 2010. — Ч. IX. — С. 18-19.

10. Запорожець С.А. Політичний експеримент анархо-синдикалістів в Іспанії / С.А. Запорожець // Шевченківська весна : матеріали Міжнародної міждисциплінарної науково-практичної конференції молодих вчених (21-25 березня 2011 року). — К.: Наукове видання, 2011. — Вип. IX. — С. 398-400.

11. Запорожець С.А. Макс Штірнер – апологія єдиного егоїзму / С.А. Запорожець // Релігія, релігійність, філософія та гуманітарні знання у сучасному інформаційному просторі: національний та інтернаціональний аспект: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (21-23 грудня 2010 року) / за заг. ред. к.філос.н. А.М. Журби. — Луганськ: вид-во СНУ ім. В.Даля, 2010. — Ч. III. — С. 96-100.

12. Запорожець С.А. Нова доба соціально-політичного розвитку анархізму / С.А. Запорожець // Досягнення соціально-гуманітарних наук в сучасній Україні : матеріали Всеукраїнської наукової конференції (21 травня 2011 року). — Дніпропетровськ: ТВО “Інновація”, 2011. — С. 47-52.

АНОТАЦІЇ

Запорожець С.А. Анархізм як ідейно-політична течія: сутність, проблеми та тенденції розвитку. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.01 – теорія та історія політичної науки. – Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова. – Київ, 2012.

Дисертація присвячена дослідженню анархізму як ідейно-політичної течії. Систематизовано основні праці західних та вітчизняних вчених, які розглядають різні підходи до визначення сутності анархізму. Виокремлено головні тенденції сучасних досліджень ідейно-політичної течії анархізму. Визначено основні напрями розвитку ідейно-політичної течії анархізму. Досліджено концептуальні підходи теоретиків щодо побудови бездержавного анархічного суспільства. Виокремлено та порівняно етапи еволюції класичного та посткласичного анархізму в періодах революційних змін. Проаналізовано розвиток анархістських ідейно-політичних

поглядів в Україні на початку ХХ століття, з'ясовано головні проблеми, які впливають на рівень ефективності анархізму в суспільстві. Обґрунтовано внесок анархізму в світову політичну думку.

Ключові слова: анархізм, анархо-індивідуалізм, анархо-комунізм, анархо-синдикалізм, ідейно-політична течія, політична ідеологія, політична теорія, самоорганізація, анархічна свідомість.

Запорожец С.А. Анархизм как идейно-политическое течение: сущность, проблемы и тенденции развития. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук по специальности 23.00.01 – теория и история политической науки. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова. – Киев, 2012.

Диссертация посвящена исследованию анархизма как идейно-политического течения. Систематизированы основные труды западных и отечественных ученых, которые рассматривают различные подходы к определению сущности анархизма. Выделены основные тенденции современных исследований идейно-политического течения анархизма.

На основании широкого круга источников доказано, что анархизм является идейно-политическим течением, для которого характерно не требование немедленной ликвидации любой власти, а стремление к максимально возможной свободы людей за счет сужения центральной власти к минимуму. В исследовании освещен процесс развития идейно-политического течения анархизма. Обусловлено концептуальные подходы теоретиков по построению безгосударственного анархического общества. Выделены этапы эволюции классического и постклассического анархизма в периодах революционных изменений. Отмечается, что европейские мыслители формировали и развивали идеи об абсолютной свободе личности, ее значении в обществе без власти над ней. Классики анархизма акцентировали идейно-политические взгляды на идеальном автономном обществе, в котором свободная личность и общественность будут взаимодействовать, а также взаимообогащать друг друга. Анализируются специфические черты идейно-политических взглядов родоначальников русского анархизма, которые были радикальными по форме, но в большей степени конструктивными по содержанию. Их идеи имели критический характер, направленный на разрушение старых политических систем, организацию власти и управления. В их теоретических положениях отмечаются достижение общих благ, внутреннего состояния личности, ее свободы и интересов, а также морально-этических ценностей, присущих определенному обществу.

Проанализировано развитие анархистских идейно-политических программ в Украине в начале ХХ века, выяснено главные проблемы, которые влияют на уровень эффективности анархизма в обществе. Отмечается, что в этот период

формировалась четкая идейно-политическая программа анархизма, которая была рассчитана на общенациональный масштаб революции. Идеология была основана на анархо-коммунистических принципах с прагматическим опытом лидеров движения. Но попытка Н. Махно построить общество без угнетения и деспотизма оказалась неудачной. Отличительной особенностью идейно-политических взглядов Н. Махно, которые повлияли на процесс формирования и дальнейшего развития махновского движения, были своеобразные подходы к анархизму, выразившиеся в выборе методов и средств для достижения его идеала. Стиль таких методов не соответствовал классическому анархизму, что стало характерной чертой политической практики Н. Махно.

В диссертации освещен процесс формирования и развития анархического движения в конце XX века, которое происходило в пересмотре многих теоретических положений анархизма, путем внесения в них новых идей. В этот период возникают немногочисленные анархистские организации и группы в крупных городах стран СНГ и Европы. Современный анархизм действует в рамках определенных автономных групп и не является многочисленным и влиятельным как когда-то, придерживается оппозиционных взглядов.

Ключевые слова: анархизм, анархо-индивидуализм, анархо-коммунизм, анархо-синдикализм, идейно-политическое течение, политическая идеология, политическая теория, самоорганизация, анархическая сознание.

Zapozhets S. Anarchism as a Political and Ideological Course: the Nature, Problems and Trends. – Manuscript.

The dissertation for the degree of candidate of political sciences, specialty 23.00.01 – theory and history of political science. – National Pedagogical Dragomanov University. – Kiev, 2012.

The dissertation is devoted to the study of anarchism as ideological and political currents. A systematic major works of Western and Soviet scientists who are considering different approaches to defining the essence of anarchism. The basic trends of modern studies of ideological and political currents of anarchism. The main trends in the ideological and political currents of anarchism. Investigated theoretical conceptual approaches to the construction of stateless anarchic society. Stages of the evolution of classical anarchism, and postclassic periods of revolutionary change. Analyzed the development of anarchist ideological and political programs in Ukraine in the early twentieth century, explained the main problems that affect the level of effectiveness of anarchism in the community. A reasonable contribution to anarchist political thought in the world.

Keywords: anarchism, anarcho-individualism, anarcho-communism, anarcho-syndicalism, ideological and political movements, political ideology, political theory, self-organization, anarchistic consciousness.

НБ НПУ

100153224

Підписано до друку 22.05.2012 р. Формат 60 x 84/16.
Папір офсетний. Друк цифровий.
Обсяг 1 ум.-друк. арк. Наклад 100 прим. Зам. № 248

Надруковано у центрі оперативної поліграфії ФОП Кравченко Я.О.
03039, м. Київ, пр-кт. Червонозоряний, 119.
Тел. (044) 561-95-31, 331-60-64.